

Jolanta Małgorzata Marszałska

(Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-5112-5984>

e-mail: jmmarszalska@wp.pl

Proweniencje zakonne zaginionego zespołu inkunabułów Biblioteki Seminaryjnej w Płocku

*Religious Provenances of the Lost Incunabula Set
of the Seminary Library in Plock*

ABSTRACT

In the 19th century, the following monasteries and monastic houses in the Płock diocese were suppressed: Augustinians in Ciechanów, Benedictines in Pułtusk, Bernardines in Ostrołęka, Przasnysz, Ratów, Skępe and Strzegocin, Dominicans in Płock, Conventual Franciscans in Dobrzyń nad Wisłą, Capuchins in Zakroczym, Visceral Carmelites in Płońsk and Trutowo, Missionaries in Płock and Mława, Reformati in Płock, Pułtusk, Zaręby Kościelne and Żuromin. The monastery of the Discalced Carmelites in Obory was established as a full-time monastery. Based on an analysis of the surviving registration drawn up by Kazimierz Piekarski, entitled: *Incunabula of the Library of the Seminary in Plock*.

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
THE AUTHOR'S ADDRESS: Jolanta Małgorzata Marszałska, the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, 1/3 Wóycickiego Street, building 23, Warsaw 01-938, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw			
SUBMITTED: 2023.12.14	ACCEPTED: 2024.03.16	PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
			

Kazimierz Piekarski's registration from before 1 September 1939, the stock of incunabula held in the libraries of the above-mentioned monasteries, transported to the Seminary Library in Płock in the 19th century, was reconstructed. This valuable resource of fifteenth-century books of monastic provenance was taken out of Płock by Germans at the beginning of the Second World War.

Key words: Płock, Seminary Library, incunabula, provenience, monastic books

STRESZCZENIE

W XIX w. kasacie uległy następujące klasztory i domy zakonne w diecezji płockiej: augustianów w Ciechanowie, benedyktynów w Pułtusk, bernardynów w Ostrołęce, Przasnyszu, Ratowie, Skępem i Strzegocinie, dominikanów w Płocku, franciszkanów konwentalnych w Dobrzyniu nad Wisłą, kapucynów w Zakrocymiu, karmelitów trzewickowych w Płońsku i Trutowie, misjonarzy w Płocku i Mławie, reformatów w Płocku, Pułtusk, Zarębach Kościelnych i Żurominie. Klasztorem etatowym ustanowiono klasztor karmelitów trzewickowych w Oborach. Na podstawie analizy zachowanej rejestracji sporządzonej przez Kazimierza Piekarskiego, zatytułowanej: *Inkunabuły Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku. Rejestracja Kazimierza Piekarskiego sprzed 1 IX 1939*, został odtworzony zasób inkunabułów znajdujących się w bibliotekach wymienionych wyżej klasztorów, przewieziony w XIX w. do Biblioteki Seminaryjnej w Płocku. Ten cenny zasób książki piętnastowiecznej o proveniencji zakonnej został wywieziony z Płocka przez Niemców w początkach II wojny światowej.

Słowa kluczowe: Płock, biblioteka seminaryjna, inkunabuły, proveniencje, księgozbiory zakonne

Podstawą do omówienia niniejszego artykułu jest zeszyt rejestracyjny Kazimierza Piekarskiego zatytułowany: *Inkunabuły Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku. Rejestracja Kazimierza Piekarskiego sprzed 1 IX 1939*, przechowywany w Bibliotece Narodowej w Warszawie, bez sygn.

W dziewiętnastym stuleciu biblioteka Seminarium Duchownego w Płocku znacznie powiększyła swój dotychczasowy księgozbiór starych druków oraz ksiąg piętnastowiecznych (inkunabułów). Znaczący zasób ksiąg, który trafił w tym czasie do płockiej biblioteki seminaryjnej, miał proveniencję zakonną. Było to wynikiem przeprowadzonej supresji klasztorów na ziemiach Królestwa Polskiego po 1864 r. Najbardziej dotkliwie dla życia zakonnego kasaty klasztorów miały miejsce po upadku powstania styczniowego¹. Oficjalnie wśród przyczyn kasat podano między innymi zbyt małą liczbę zakonników w klasztorach, niewłaściwy

¹ W. Graczyk, J.M. Marszańska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010, s. 43; P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 87–113; idem, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914*, Lublin 1999, s. 96–102.

zarząd dobrami ruchomymi, rozkład życia wewnętrznego (duchowego) i nieprzydatność czy wręcz szkodliwość społeczną, a także czynne sprzyjanie ruchowi powstańczemu w latach 1861–1863².

Na terenie diecezji płockiej kasacie uległy klasztory: augustianów w Ciechanowie, benedyktynów w Pułtusku, bernardynów w Ostrołęce, Przasnyszu, Ratowie, Skępem i Strzegocinie, dominikanów w Płocku, franciszkanów konwentualnych w Dobrzyniu nad Wisłą, kapucynów w Zakroczymiu, karmelitów trzewickowych w Płońsku i Trutowie, misjonarzy w Płocku i Mławie, reformatów w Płocku, Pułtusku, Zarębach Kościelnych i Żurominie. Jako jedyny klasztor etatowy pozostawiono klasztor karmelitów trzewickowych w Oborach³. Staraniem administratora diecezji płockiej ks. Wincentego Orzeszkowskiego księgi ze skasowanych klasztorów w diecezji przewieziono do Seminarium Duchownego w Płocku⁴.

Do biblioteki seminaryjnej przewieziono inkunabuły z: klasztoru augustianów w Ciechanowie – 1 wolumin; benedyktynów w Płocku – 1 wolumin, Pułtusku – 11 woluminów; bernardynów w Przasnyszu – 6 woluminów, Ratowie – 4 woluminy, Skępem – 27 woluminów; dominikanów w Płocku – 24 woluminy; jezuitów w Płocku – 1 wolumin, Pułtusku – 7 woluminów; franciszkanów konwentualnych w Dobrzyniu nad Wisłą – 1 wolumin; franciszkanów reformatów w Płocku – 1 wolumin, w Pułtusku – 3 woluminy, z Zaręb Kościelnych – 2 woluminy oraz misjonarzy z Mławy – 2 woluminy i Płocka – 12 woluminów. Poza tym przewieziono do zbiorów seminaryjnych księgi należące do klasztorów znajdujących się poza granicami diecezji: bernardynów z Kościana k. Leszna – 3 woluminy; dominikanów z Gdańska – 3 woluminy, z Krakowa – 2 woluminy, Lwowa – 1 wolumin i Przemyśla – 1 wolumin, franciszkanów reformatów z Nowego Miasta Lubawskiego – 3 woluminy oraz ze Szczawina Kościelnego – 4 woluminy⁵.

² P.P. Gach, *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1997, s. 31; W. Graczyk, J.M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, s. 43.

³ W. Graczyk, J.M. Marszalska, *op. cit.*, s. 53.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vide: szerzej na ten temat: J.M. Marszalska, *Księgi ze skasowanych w XIX wieku klasztorów w Królestwie Polskim w obecnym zasobie starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium duchownego w Płocku*, w: *Życie zakonne w Królestwie Polskim w latach 1832–1864. Polityka caratu – kasaty – represje*, red. W. Graczyk, J.M. Marszalska, Kraków 2015, s. 37–84.

INKUNABUŁY PŁOCKIE POCHODZĄCE ZE SKASOWANYCH KLASZTORÓW
– FRANCISZKANIE REFORMACI

Piętnastowieczne księgi, które trafiły po skasowanych klasztorach do płockiej biblioteki seminaryjnej, znajdowały się wcześniej w posiadaniu różnych osób, a także klasztorów i dzisiaj dokładne prześledzenie ich wędrowki nie jest już możliwe. Zachowane wpisy proveniencyjne dawnych właścicieli (użytkowników) stanowią doskonały przykład ukazujący funkcjonowanie książki w dawnych wiekach w środowisku zakonnym różnych obserwacji. Potwierdzają to kontakty tegoż środowiska ze światem użytkowników bądź ofiarodawców – osób duchownych i świeckich. Na kilkunastu inkunabułach opisanych przez Piekarskiego widniały tylko krótkie, lakoniczne wpisy potwierdzające przynależność poszczególnych ksiąg do biblioteki klasztornej, np. *Pro Conventus Plocensis Sancti Dominici*⁶, *Conventus Dob[rzynensis]*⁷ czy *Pro Domo Conventus Ciechanoviensis Fratrum Augustinorum Eremitarum*⁸. Jednakże na wielu piętnastowiecznych księgach zachowały się interesujące i zarazem obszernie noty własnościowe poświadczające bogactwo dawnych właścicieli. Szczególnie jest to zauważalne na księgach pochodzących z klasztorów rodziny franciszkańskiej, zarówno z terenu diecezji płockiej, jak i spoza jej granic.

I tak na dwóch spośród trzech zachowanych inkunabułach pochodzących z klasztoru franciszkanów reformatów w Pułtusku widniał wpis własnościowy kaznodziei makowskiego ks. Franciszka Grabowskiego datowany na 1655 r. W tymże roku legował on swoje dzieła klasztorowi, jednocześnie upraszając o modlitwę wstawienniczą, poświadczając to zapisem *oretur pro eo*. Sądząc z odczytanego przez Piekarskiego zapisu poczynionego na dziele Antonina Florentinusa, *Summa theologica* z 1481 r., można domniemywać, iż Franciszek Grabowski był jego pierwszym właścicielem i tylko z sobie znanych powodów darował w 1655 r. księgę klasztorowi pułtuskiemu pw. św. Józefa Oblubieńca. Dzisiaj trudno dociec, w jakich okolicznościach *Summa theologica* znalazła się później w zbiorach benedyktynów pułtuskich. Poświadczają to ostatni z odczytanych zapisów przez Piekarskiego z karty tytułowej dzieła Florentinusa: *Bened[yktyni] Pułtusk „Nr 2 F”*⁹. Również na *Biblii* z postyllą Mikołaja z Liry z 1497 r. zachował

⁶ Biblioteka Narodowa, Zakład Starych Druków, *Inkunabuły Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku. Rejestracja Kazimierza Piekarskiego sprzed 1 IX 1939 roku*, bez sygn. [Piekarski], poz.170, poz. 337.

⁷ *Ibidem*, poz. 101; poz. 503.

⁸ *Ibidem*, poz. 324; poz. 424.

⁹ K. Piekarski, poz. 480. Do omówienia drogi tej książki wykorzystano artykuł J.M. Marszałskiej, *Incunabula left by Reformed Friars Minor as Found in the Register of the*

się zapis donatorski kaznodziei makowskiego z identyczną datą: 1655. Jednakże w tym przypadku Franciszek Grabowski nie był pierwszym właścicielem księgi. Pod datą 1601 r., jako pierwszy właściciel *Biblii*, figurował Bartłomiej Dalen, zapisany jako *parochi in [Lidzenau?]*¹⁰. Nie wiadomo też, w jakich okolicznościach księga stała się własnością Grabowskiego, którą tenże, podobnie jak dzieło Antonina Florentinusa, darował konwentowi reformatów pułtuskich w 1655 r., co zostało odnotowane: *Pro Conven[tu] Pultoviensi F[ratrum] Minorum Ord[inis] S[ancti] Fran[cisci] Refor[matorum] A[nn]o D[omi]ni 1655 donavit Adm[odum] R[evere]ndus D[omi]nus Franciscus Grabowski Concionator Makovien[sis]. Oretur pro eo*¹¹.

Interesującym przykładem wędrowki kolejnej księgi były Pseudo-Augustyna *Sermones ad heremitas* z 1486 r.¹² Księga nosiła ślady przynależności aż do siedmiu właścicieli. Trzy pierwsze wpisy nie są datowane z dokładnością podania roku. Pierwszym posiadaczem dzieła Pseudo-Augustyna był Jan Langhannigk, proboszcz w Lidzbarku Warmińskim (1532–1559), ekonom biskupi (1541–1547), kanonik honorowy dobromiejski, od 1560 r. kanonik fromborski¹³, co też zapisano: *Ioannis Langhannigk oeconomus Var[miensis], parochus Lidzbergensis, Dom[inu]s huius libri est [XV/XVI w.]*. Następnie księgę miał proboszcz w Tolkowcu, Urban Rosenwald (Rosenwald)¹⁴, co również skrupulatnie zapisano: *nunc vero Urbanum Rosenvalth possessorem habet*, zaś nieco później – jak odnotował Piekarski – komendarz parafii Frankowo, proboszcz w Lutrach i Bisztyнку – Grzegorz Langwald: *Gregorium Langwald possessorem habet*¹⁵. W bliżej nieznanymi okolicznościach dzieło Pseudo-Augustyna zostało ofiarowane konwentowi franciszkanów reformatów w Pułtusku w 1726 r., a fakt ten skrupulatnie odnotowano na karcie tytułowej: *Pro conventu Pultoviensi Ord[inis] Min[orum] S[ancti] F[rancisci] Reform[atorum] ad S[anctum] Iosephum a[nn]o [1]726*¹⁶. Nieco później jego właścicielem był jezuita i dogmatyk ks. Maciej

Collection of the Płock Seminary Library, compiled by Kazimierz Piekarski before 1939, „Polish Library” 2022, 10, s. 84–107.

¹⁰ Piekarski, poz. 509.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Piekarski, poz. 7.

¹³ A. Kopiczko, *Langhannigk Jan (Langanki, Langhannki) (zm. 29 X 1567)*, w: *Słownik biograficzny Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, Olsztyn 1999, s. 75; idem, *Langhannigk Jan (Langanki, Langhannki) (zm. 29 X 1567)*, w: *Duchowieństwo Katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 188; J.M. Marszalska, *Incunabula*, s. 92–93.

¹⁴ A. Kopiczko, *Rosenwald Urban (ur. w 1539)*, w: *Duchowieństwo*, cz. 2, s. 274; J.M. Marszalska, *Incunabula*, s. 93.

¹⁵ A. Kopiczko, *Langwald Grzegorz, ur. w 1583*, w: *Duchowieństwo*, cz. 2, s. 189; J.M. Marszalska, *Incunabula*, s. 94.

¹⁶ Piekarski, poz. 7.

Bartochowski¹⁷, który pożyczył *Sermones ad heremitas* bliżej nieznanemu użytkownikowi. Ten zaś z wdzięcznej pamięci odnotował przy jego nazwisku: *Requiescat in pace*. Kto i w jakich okolicznościach darował dzieło Pseudo-Augustyna konwentowi reformatów w Zarembach Kościelnych, pozostaje tajemnicą. Wiadomo, że księga została włączona do zbiorów klasztornych w 1822 r., co poświadczał zapis umieszczony w otoku pieczęci: *Applicatus hic liber pro conventu Zarembensi P[atrum] Reformatorum 1822 – piecz.* Długa wędrówka dzieła i jej kolejni właściciele odcisnęli na nim swoiste piętno użytkownika. Ostatnim posiadaczem *Sermones* (przed zaginięciem) było Seminarium Duchowne w Płocku. O włączeniu księgi do zbiorów seminaryjnych świadczyły zachowane znaki pieczętnie ze wskazaniem miejsca przechowywania w zbiorach biblioteki seminaryjnej: *Płock Sem. – V.4.47 – piecz.* [I poł. XX w.]¹⁸.

FRANCISZKANIE OBSERWANCI – BERNARDYNI

Trzeba podkreślić, iż spośród klasztorów rodziny franciszkańskiej zdecydowanie najwięcej ksiąg w XIX stuleciu zostało przewiezionych ze skasowanych klasztorów bernardyńskich z terenu diecezji płockiej. I tak z klasztoru w Przasnyszu do biblioteki seminaryjnej trafiło 6 woluminów, z Ratowa – 4, jednakże zdecydowanie największy i najcenniejszy zbiór inkunabułów przewieziony został ze średniowiecznej fundacji bernardyńskiej – Skępego. Było to 27 cennych druków piętnastowiecznych¹⁹.

Wszystkie znane Piekarskiemu księgi pochodzące z klasztoru w Przasnyszu miały różnorodne w treści zapisy własnościowe. Wszystkie też były wcześniej w posiadaniu (użytkowaniu) przez innych właścicieli, nosząc ślady ich zapisu i na wszystkich jako ostatni właściciel „zapisany był klasztor” pw. św. Jakuba Apostoła w Przasnyszu. Najstarszy zachowany zapis na księdze klasztoru przasnyskiego pochodzi z 1592 r., jest

¹⁷ L. Grzebień, *Bartochowski Maciej, h. Rola (1722–1789)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 1, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 115; J.M. Marszałka, *Incunabula*, s. 95.

¹⁸ K. Piekarski, poz. 7.

¹⁹ Wspomniane klasztory bernardyńskie w Przasnyszu pw. św. Jakuba Apostoła, w Ratowie pw. św. Antoniego z Padwy oraz ze Skępego pw. Zwiastowania NMP w XIX w. przynależały wówczas do Prowincji Wielkopolskiej (kustodia warszawska), wszystkie też położone były w obrębie diecezji płockiej, choć w różnych województwach. Zob. *Bernardyni, Prowincja Wielkopolska*, w: *Zakony męskie w Polsce. Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*, t. 1, red. L. Bierkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972, tab. 8, mapa X.

to notatka własnościowa umieszczona na dziele Roberta Halkota, *Super sapientiam Salomonis*, [Speyer, Petr. Drach, 26 II 1483]: *Iohannes Dzierzgow-ski pro loco monasterij Przasnensis donavit, liber loci Przasnensis 1592 datus*. O jej późniejszym włączeniu do zbiorów seminaryjnych świadczył zachowany znak pieczętny ze wskazaniem miejsca przechowywania w zbiorach biblioteki seminaryjnej: *Płock Sem. XIX.1.4. – piecz. [I poł. XX w.]*²⁰.

Warto zaznaczyć, iż ofiarodawca tej księgi do klasztoru bernardynów przasnyskich – Jan Dzierzgowski herbu Jastrzębiec, syn kasztelana ciechanowskiego Pomścibora Dzierzgowskiego i Katarzyny Wilkanowskiej herbu Lis – był bratem Mikołaja Dzierzgowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego. Pochodził z Dzierzgowia k. Przasnysza. Stąd być może jego decyzja o ofiarowaniu dzieła Halkota klasztorowi braci mniejszych. Z reguły na wielu księgach piętnastowiecznych przynależących w przeszłości do bibliotek klasztorów różnych obserwacji daje się zauważyć ich przynależność do jeszcze wcześniejszych (niż klasztor) właścicieli. Było to zjawisko bardzo charakterystyczne i nieodosobnione. Bardzo często wcześniejsi właściciele ksiąg, bądź ich użytkownicy, byli w różny sposób związani z fundacjami klasztorowymi. Nade wszystko więzami rodzinnymi, należeli też do bractw zakonnych czy prowadząc niekiedy nieuporządkowany tryb życia, u jego kresu ofiarowali ceną księgę klasztorowi, prosząc w zamian o modlitwę wstawienniczą za spokój swej duszy. Trzeba też podkreślić, że nieodosobnione były również legaty czynione z potrzeby serca i szlachetnej pobożności. Analiza tych wpisów jest prawdziwym bogactwem postaw ludzkich w dawnych wiekach. Stanowi też nieoceniony materiał badawczy nad mentalnością i postawami staropolskiego społeczeństwa wobec przemijania, śmierci i dysponowania własnym majątkiem. Ceną częstkę zgromadzonego za życia majątku stanowiły również księgi. Doskonałym przykładem są tu inkunabuły należące w przeszłości do klasztoru bernardynów w Przasnyszu, gdzie z zapisów na kartach tytułowych poznajemy świat dawnych właścicieli. Takie ślady nosi między innymi dzieło Wincentego z Ferrary, *Sermones de tempore et de sanctis*. P. I–III. [Köln, Henr. Quentell] 1487²¹. Z odczytanego przez Piekarskiego wpisu na *Sermones* wiadomo, iż pierwotnym jej właścicielem „po wieczne czasy” był kościół parafialny w Chełmnie, co też zaznaczono: *Eccl[esi]ae Cullm[ensis] in perpetuum*. W bliżej nieznanych okolicznościach jej kolejnym właścicielem został – jak zapisano – przyjaciel i czciciel klasztoru, Jan z Nowego Dworu (Jan Nowodworski) herbu Nałęcz (zm. przed 1638 r.), podkomorzy nurski (1626) i kasztelan raciański (1630). Poświadcza to ostatni zapis na karcie tytułowej księgi:

²⁰ Piekarski, poz. 342.

²¹ K. Piekarski, poz. 426.

Illust[rissimus] ac Mag[nificus] D.D. Ioannes Comes a Nowy Dwór castel[lanus] Raciążen[sis] singularis benefactor et amator Ord[inis] Caenobio Prasnien[sis] Fra[trum] Min[orum] de Obs[ervantia] obtulit A[nno] D[omini] 1635²².

Podobnie było w przypadku dzieła Meffreta, *Sermones de tempore et de sanctis, sive Hortulus reginae*. P. I–III. [Nürnberg, Ant. Koberger, 24 VIII 1496]²³. Z odczytanego zapisu wynika, iż zostało ono zakupione za 46 groszy w 1611 r. przez niejakiego Mateusza Mossakowskiego od Stanisława z Łomży, mansjonarza pułtuskiego: *Emptus est iste liber grossis quadraginta sex Pultoviae apud R[everendum] D[ominum] Stanislaum a Łomża Mansionarium Pultoviensem A[nno] D[omi]ni 1611 R[everendus] P[ater] Mathaeus Mossakowski*. Po ponad dwudziestu latach, w 1636 r., księga została legowana klasztorowi przasnyskiemu po śmierci wspomnianego już Mossakowskiego, czego też nie omieszkało zapisać: *Hic liber legatus monasterii ordinis S[ancti] Francisci Przas[nensis] a R[everendo] D[omino] Mattheo Mossakowski defuncto Anno D[omi]ni 1636²⁴.*

Zdecydowanie bardziej zawiłą drogę przebyła kolejna księga, której autorem był Mikołaj z Błonia, *Sermones de tempore et de sanctis, sive Viridarius*, [Strassburg, Typ. Iordani= Ge. Husner, 22 XI 1494, 1495]²⁵, zanim włączona została zapewne do podręcznego księgozbioru kaznodziei klasztornego bernardynów w Przasnyszu. W 1597 r. miał ją dominikanin Jan Wilkowicz z Radomska (?), co też poświadczono zapisem: *Ioannes Wilkowicz a Radomskij 1597 Patre Dom[in]um pro eo (vale?) Ordinis Praedicatorum*. Następnie księga znalazła się w posiadaniu kwestarza krakowskiego Jana Czochroniusa, ten zaś 12 (*novembra*) listopada 1598 r. ofiarował *Sermones* Mikołaja z Błonia niejakiemu Marcinowi, komendarzowi i altaryście kościoła w Cerekwi, z prośbą o modlitwę wstawienniczą: *Iste liber condonatus est P[at]ri Ioanni Czochronio pro tunc questario Cracoviensi a D[omi]no Martino Commendario ac altariae Ecclesiae in Cerekwia Anno D[omi]ni 1598, die 12 novembris. Oretur pro eo*. Nie wiadomo, kiedy i za czyją przyczyną księga znalazła się w posiadaniu kaznodziei krakowskiego (nieokreślonego konwentu) – Ambrożego z Mogielna: *Fr[ater] Ioannes Czochronius [...] R[ever]endus Fr[ater] Ambrosius de Mogielno Con[ven]tus Cracoviensis concionatorii usum²⁶*. Ostatnim właścicielem *Sermones* Mikołaja z Błonia był od 1607 r. klasztor bernardyński pw. św. Jakuba Apostoła w Przasnyszu z przeznaczeniem tychże do użytku kaznodziei klasztornego, jak zanotowano, na wieczną pamiątkę: *Idem qui supra pro tunc existens praedicatorum loci*

²² *Ibidem*.

²³ K. Piekarski, poz. 489.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ K. Piekarski, poz. 386.

²⁶ *Ibidem*.

*Przasnensis ad Sanctam Iacobum et Sanctam Annam relinquit pro cella praedicatoris Anno D[omi]ni 1607 in memoriale perpetuum etc.*²⁷

Jak już zaznaczono, największy i najcenniejszy zespół druków piętnastowiecznych pochodził ze średniowiecznego klasztoru bernardynów pw. Zwiastowania NMP ze Skępego, należącego do kustodii warszawskiej w Prowincji Wielkopolskiej. Było to ok. 30 woluminów różnej treści należących wcześniej do wielu właścicieli. Bogactwo i różnorodność zapisów pozostawionych na księgach stanowi doskonały materiał poznawczy ówczesnego środowiska kościelnego (zakonnego) na Mazowszu, nie wyłączając osób świeckich. Jest to również ważne źródło wiedzy na temat dokonywanych donacji książkowych na rzecz klasztoru, jak i samych donatorów. Jednakże były wśród dawnych ksiąg klasztornych i takie, gdzie na kartach tytułowych pozostawiono przed wiekami zaledwie lakoniczną (porządkową) informację o przynależności księgi do klasztoru w Skępem. Były to z reguły najczęściej stosowane zapisy: *Pro loco Skampensi*, *Loci Skampensis* lub *Conventus Skapensi*, datowane na XVI bądź XVII stulecie. Niekiedy wzbogacano zapis podstawowy, używając dodatkowego określenia: *Loci Skampensi Fratrum Minorum*. Taki zapis był widoczny m.in. na dziele Jana Gritscha, *Quadragesimale*, [Lyon, Io. Trechsel, 27 IV 1495]²⁸, gdzie widniały dwa charakterystyczne dla księgi klasztornej wpisy: *Loci Skampensis F[ratrum] Min[orum]*, zaś poniżej: *Conventus Skampensis*. Oba datowane na XVII stulecie. Czasami też dodawano do wpisu inne określenie, np. na dziele Wincentego Bellovacensis *Opuscula*, [Basel, Io. Amerbach, 13 XII 1481]²⁹ zapisano, że dzieło to było przyporządkowane do celi kaznodziei klasztoru w Skępem: *Loci Skępensis S[anctae] Mariae pro cella praedicat[oris]* z szesnastowieczną datacją³⁰ lub dodawano też wezwanie kościoła do określenia przynależności księgi. Tak było m.in. w przypadku dzieła Jakuba z Voraginy, *Sermones de tempore, de sanctis et quadragesimales; Sermo de passione Christi; Sermo de planctu Betae Virginis*. P. I–III. [Lyon, Io. Trechsel, I–II) s. a., III) 7 III 1494]³¹, gdzie odnotowano w XVII stuleciu: *Loci Skapen[is] ad S[anctam] Mariam Annunciationis*³².

Jak już zaznaczono, księgozbiór klasztoru bernardynów w Skępem wzbogacił się w ciągu wieków o kilkanaście cennych inkunabułów, których ofiarodawcami były osoby duchowne (zakonnicy i duchowni diecezjalni), a także osoby świeckie.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ K. Piekarski, poz. 141.

²⁹ K. Piekarski, poz. 432.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ K. Piekarski, poz. 164 (P. I), 165 (P. II), 166 (P. III).

³² *Ibidem*.

Jednym z cenniejszych darów było dzieło Jana de Breitenbacha, *Repetitio capituli: Omnis utriusque sextus De poenitentis et remissionibus*, [Leipzig, Greg. Böttiger, 2 IV 1493 [potius post 2 IV 1493]]³³ z wpisem wskazującym na przynależność księgi do bernardyna, profesora Akademii Krakowskiej – Jana Vitreatoriusa: *Iohannis Vitreatorij pro loco Skampen[is]*, nieco poniżej zapisano: *Liber medicine pro loco vel conventu Skampensi*. Oba zapisy datowane są na początek XVI stulecia.

Warto zaznaczyć, iż Jan Vitreatoris (zm. w 1515 r.) (Szklarz, Szklarek) pochodził z Trzemeśni lub Dobczyc i był cenionym autorem rozprawek o tematyce ascetycznej i tomistycznej³⁴. Był też uznanym kaznodzieją w krakowskim kościele bernardynów. Ostatnie lata życia spędził w Poznaniu, gdzie zmarł w opinii świętobliwości. Ciekawostką jest fakt, że ofiarowane klasztorowi w Skępem dzieło Breitenbacha było zapewne przez Vitreatoriusa współoprawne z dziełem jego autorstwa wydanym w Krakowie u Kaspra Hochfedera w 1504 r., a zatytułowane: *Ioannes de Dobczyce, Opusculum de arte memorativa longe utilissimum in quo studiosus lector tam artificialibus preceptis q[uam] naturalibus medicinalibusque [...]*, [Cracoviae. Casp. Hochfeder 1504]³⁵.

Z początku XVI stulecia pochodzą trzy kolejne donacje książkowe na rzecz klasztoru skępskiego. Tym razem ich ofiarodawcą był Andrzej z Żukowa vel Żukowski, proboszcz kościoła pw. św. Floriana w Radzanowie w diecezji płockiej. Z jego daru pochodziły: Jana Gritscha, *Quadregasimale*, [Strassburg, Typ. Paludani] 9 X 1486³⁶, Pseudo Petrusa de Palude, *Sermones Thesauri novi de tempore*, [Strassburg, Mart. Flach, 1487]³⁷ oraz *Speculum exemplorum*, [Strassburg, Typ. Iordani = Ge. Husner] 4 III 1487³⁸. Na dwóch spośród trzech ofiarowanych ksiąg widniał wpis własnościowy plebana radzanowskiego: *Liber Do[mini] Andreae de Żukowo*

³³ K. Piekarski, poz. 213.

³⁴ W 1471 r. uzyskał bakalaureat w Akademii Krakowskiej, w 1474 r. został mistrzem sztuk wyzwolonych. Dwa lata później wstąpił do zakonu franciszkanów obserwantów (bernardynów) w Krakowie. W klasztorze bernardynów w Poznaniu pełnił funkcję mistrza nowicjatu i gwardiana. W latach 1493–1495 i 1499–1501 był prowincjałem. Z tego okresu pochodziła niewielka rozprawka kanonistyczna *De calicibus*. W 1495 r. biorąc udział w kapitule generalnej zakonu w Bolonii, przywiózł do Krakowa kapelusze kardynalski dla Fryderyka Jagiellończyka. Zob. H. Friedberg, *Jan Vitreatoris (zm. 1515)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 485–487; S. Dobrzański, *Vitreatoris Jan z Trzemeśni (zm. 1515)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 2, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 132–133.

³⁵ K. Piekarski, poz. 212.

³⁶ K. Piekarski, poz. 330.

³⁷ K. Piekarski, poz. 315.

³⁸ K. Piekarski, poz. 349.

Żukowskij curati in Radzanow, zaś poniżej zapisano, że księgę przeznaczono do użytku kaznodziei klasztornego: *Pro cella praedicatoris in Skampe*. Jedynie na dziele Paludanusa, *Sermones Thesauri novi de tempore* zaznaczono przyporządkowanie księgi bezpośrednio do klasztoru. Świadczy o tym fakcie krótki zapis: *Pro loco Skępensi*.

Najcenniejsze ze wszystkich typów wpisów proveniencyjnych odczytanych na księgozbiornie bernardynów skępeńskich są wpisy informujące o osobie ofiarodawcy, spełnianiu przez niego różnych funkcji i urzędów, zaopatrzone datą dzienną, miesięczną oraz roczną legowania księgi do klasztoru. Podające też niekiedy zbożny motyw czynionej donacji. W wielu przypadkach są one jedynymi informacjami dotyczącymi danej osoby, w innych zaś stanowią cenne uzupełnienie biograficzne. W jakimś sensie tak było w przypadku legowania ksiąg klasztorowi w Skępem przez kanonika pułtuskiego – Sebastiana Kowalkowskiego pieczętującego się herbem Godziemba, proboszcza w pobliskim Lipnie w diecezji płockiej, który prosząc o modlitwę wstawienniczą za swoją duszę, ofiarował trzy dzieła klasztorowi.

I tak na dziele Angelusa de Clavasio, *Summa angelica de casibus conscientiae*, [Nürnberg, Ant. Koberger, 10 II 1492], zapisano, iż księgę tę legował do biblioteki klasztornej w Skępem pleban lipneński Sebastian Kowalkowski w 1608 r.: *R[everendus] D[omi]nus Sebast[ianus] Kowalkowski Plebanus Lipnen[is] pro librario Skępensi legavit A[nno] D[omini] 1608 die 15 martii sub Gwardianatu F.A. [Pergerij?]*³⁹. Identyczny zapis donacyjny odnotowany został na dziele św Augustyna Aureliusza, *De civitate Dei, cum commento Thomae Waleys et Nicolai Trivet*, [Basel, Io. Amerbach, 13 II 1489], dodając jedynie prośbę o modlitwę za duszę ofiarodawcy: *Oretur pro A[n]i[m]a*⁴⁰. Z kolei na trzecim ofiarowanym dziele, jego autorem był Mikołaj Perottus, *Cornu copiae linguae Latinae*. Ed. Pyrrhus Perottus. Corr. Ludovicus Odaxius; *Commentariolus in Plinii prohemium*, [Venezia, Bern. de Choris, 25 V 1492] (zapisano zapewne też w klasztorze): *Pro libraria Skępensi R[everendus] D[ominus] Sebastianus Kowalkowskij Plebanus Lipnensis legavit A[nno] D[omini] 1608, 15 martij* [poniżej rozrysowany herb „Godziemba” z inicjałami S–K–P–L]⁴¹.

Na kilku innych piętnastowiecznych księgach klasztornych widniały też wpisy donacyjne dominikanina Macieja Wielickiego (zm. 28 listopada 1585 r.), z czasem dziekana i oficjała włocławskiego, kanonika sandomierskiego, kruszwickiego i pułtuskiego, a od 1579 r. sufragana

³⁹ K. Piekarski, poz. 346.

⁴⁰ K. Piekarski, poz. 339.

⁴¹ K. Piekarski, poz. 451.

włocławskiego⁴² oraz jego krewnego Joachima Wielickiego. Tenże ofiarował kilka ksiąg należących do Macieja Wielickiego klasztorowi w Skępem z prośbą o modlitwę wstawienniczą za ofiarodawcę.

Przykładem jest choćby dzieło Henryka de Segusio, *Summa super titulis Decretalium*, Ed. Petrus Albignanus Trecius, [Venezia, Andr. Torresanus, 12 XII 1498], na którym zanotowano przed kilkoma wiekami: *Gen[erosus] D[ominus] Ioachimus Wieliczki post mortem Rev[erendissimi] P[atris] Matthiae suffraganei Wladislavien[sis] Patru[i] sui monasterio Skapensi Ord[inis] Min[orum] de Obs[ervantia] legatus obtulit 1612, 24 martij, oretur pro eo*⁴³. Niemal identyczny zapis zachował się na drugim tomie dzieła Raineriusa de Pisis, *Pantheologia, sive Summa universae theologiae*, Ed. Iacobus Florentinus, P. I-II., [Venezia, Herm. Liechtenstein, 12 IX 1486], z którego wynikało, że dzieło to posiadał sufragan włocławski Maciej Wielicki. Zostało ono ofiarowane klasztorowi w Skępem przez jego bratanka Joachima Wielickiego w 1611 r., co też odnotowano: *R[everendus] D[ominus] Matthias Wielicki suffraganeus Wladislavien[sis] possedit G[e]n[er]osus autem D[ominus] Ioachimus Wielicki nepos ipsius caenobio Skapensi post mortem Patru[i] sui librum obtulit Anno 1611*⁴⁴. Trzeba zaznaczyć, że do klasztorów legowały swoje księgi nie tylko osoby duchowne różnych godności i urzędów, wzbogacając w ten sposób księgozbiory klasztorne, prosząc o modlitwę za spójność swej duszy po śmierci. Częstym zjawiskiem były donacje osób świeckich związanych z klasztorem przez fakt jego fundacji bądź współfundacji. Były to również osoby związane z rodziną fundatora. Nadto wśród donatorów ksiąg bywali także właściciele miejscowości, w których fundowane były klasztory, bardzo często zastrzegając sobie kryptę kościoła klasztornego na miejsce wiecznego spoczynku. Takim donatorem na rzecz biblioteki klasztoru w Skępem był kasztelan płocki Stanisław Garwaski (zm. w 1613 r.), właściciel Skępego⁴⁵, który też zgodnie ze swoją

⁴² Z. Szostkiewicz, *Katalog biskupów obrządku łacińskiego przedrozbiorowej Polski*, Rzym 1954, s. 192; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 221; M. Krajewska, *Wielicki Maciej OP (zm. 28 XI 1585)*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 491–492.

⁴³ K. Piekarski, poz. 576.

⁴⁴ K. Piekarski, poz. 429.

⁴⁵ Stanisław Garwaski, kasztelan płocki, gruntownie wykształcony; w 1573 r. zaciągnął się do wojska jako rotmistrz jazdy konnej, uczestnik zjazdu elekcyjnego w 1575 r.; nominację na godność sekretarza królewskiego otrzymał z rąk Stefana Batorego; w 1584 r. został wybrany deputatem do Trybunału Koronnego; karierę polityczną zrobił za panowania Zygmunta III Wazy, w czasie elekcji w 1587 r. należał do grona najbardziej oddanych stronników kanclerza Jana Zamoyskiego. Był reprezentantem na sejmy w latach 1593 r. i 1595 r. z ziemi gostynińskiej; w 1599 r. został deputatem na Trybunał Koronny, w 1600 r. otrzymał mandat poselski z ziemi gostynińskiej. W 1601 r. otrzymał od Zygmunta III Wazy

wolą został pochowany w krypcie klasztoru bernardynów w Skępem. Garwaski ofiarował przed śmiercią do klasztoru skępskiego dzieło św. Ambrożego, *Opera*, P. I – III. [Basel, Io. Amerbach, 1492], co potwierdził zachowanym zapisem sprzed 1613 r.: *M[al]gnif[ic]us D[omi]nus Stanislaus Garwaski Castell[anus] Plocen[sis] pro libraria Skapensi testamento legavit*⁴⁶. Identyczny zapis został również umieszczony na dziele Jakuba Filipa z Bergamo, *Supplementum chronicarum*, [Venezia, Bern. Rizus, 15 V 1490]⁴⁷, które było w posiadaniu kasztelana plockiego. A zatem ten niewielki legat kasztelana Garwaskiego jest doskonałym przykładem łączności religijnej właściciela Skępęgo z funkcjonującym tam klaszturem bernardynów, których bibliotekę wzbogacił o dwie piętnastowieczne księgi.

Równie ciekawe wpisy własnościowe były umieszczone na kartach trzech piętnastowiecznych druków należących ongiś do średniowiecznej biblioteki klasztoru bernardynów pw. Matki Bożej Anielskiej w Kościanie lokowanym w Wielkopolsce⁴⁸. Dwa piętnastowieczne dzieła zostały ofiarowane klasztorowi w Kościanie przez bernardyna Stanisława Grodzickiego (Grodicius) (1620–1707), uznanego teoretyka prawa zakonnego. Grodzicki od 1673 r. został kustoszem klasztoru bernardynów w Poznaniu, zaś w 1683 r. wybrany prowincjałem, a w 1693 r. wikariuszem wielkopolskiej prowincji bernardynów. Trzeba podkreślić, że na wszystkich urzędach, które sprawował, wykazał dużo gorliwości i roztropności. Był też Grodzicki autorem rozprawy teologicznej *Pax religiosa theologicae* (1692) oraz ascetycznej *Speculum religiosum* (1698). Zmarł 20 października 1707 r. na zarazę w opinii świętości⁴⁹. Wśród ofiarowanych ksiąg była *Biblia* [Basel, Nic. Kessler, 9 I 1491], na której widniał zapis jej przynależności do klasztoru w Kościanie: *Biblia loci Costensis*. Kolejny wpis na *Biblii* wskazywał, że losy tej świętej księgi

urząd kasztelana plockiego. Zagorzały regalista. W 1610 r. zrezygnował ze starostwa gostynińskiego na rzecz brata Jerzego Garwaskiego. W 1611 r. sporządził testament. Zmarł po dłuższej chorobie w 1613 r. i zgodnie z wolą został pochowany w podziemiach klasztoru bernardynów w Skępem. Vide: Z. Anusik, *Garwascy herbu Grzymała w XV–XVII wieku. Przyczynek do dziejów i genealogii rodu*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2015, 2, s. 45–48; J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998; W. Graczyk, *Stanisław Lubieński, pasterz, polityk i pisarz 1574–1640*, Kraków–Tyniec 2005, s. 188; P. Śliwiński, *Sanktuarium Matki Boskiej Skępskiej*, Kalwaria Zebrzydowska 2000, s. 82.

⁴⁶ K. Piekarski, poz. 482 (t. I).

⁴⁷ K. Piekarski, poz. 345.

⁴⁸ K. Grudziński, *Kościan k. Leszna (w archidiecezji poznańskiej) (1458–1827)*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 146–149.

⁴⁹ S. Barącz, *Pamiętnik zakonu oo. Bernardynów w Polsce*, Lwów 1874, s. 204; H.E. Wyczawski, *Stanisław z Grodziska (Grodicius) (ok. 1620–1707)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 4, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 176–177.

związane były przez pewien czas z klasztorem w Ratowie (*monasterio Ratoviensis*), gdyż jakiś czas później wspomniana *Biblia* przekazana została klasztorowi w 1694 r. przez Stanisława Grodzickiego pełniącego w tym czasie urząd prowincjała, co też odnotowano: *Applico Con[ven]tu C[ombusto], Ratoviensi ad S[anctam] Antonium de Padua Ord[inis] Minor[um] S[ancti] Fran[cisci] [de] Observan[tia] A[nno] D[omini] 1694, Fr[ater] Stanislaus Grodzicius vicarius Provinciae mpp⁵⁰.*

Wpis prowincjała Grodzickiego widniał też na dziele Paratusa, *Sermones de tempore et de sanctis*, [Strassburg, Typ. Iordani= Ge. Husner 1 IX 1487]. Księga ta wcześniej należała do Pawła Głuchowskiego, plebana w Bremie i altarysty w Kościanie, poświadczał to zachowany zapis: *Re[vere]ndi Pauli Gluchoviensis Plebani Bremensis et altariatae Costensis 1603*, zaś nieco później swoje miejsce znalazła na półkach biblioteki klasztoru bernardynów w Kościanie, by w końcu trafić w ręce Stanisława Grodzickiego. Poświadczały to dwa kolejne siedemnastowieczne zapisy własnościowe na jej kartach: *Pro loco Costensi P[atrum] Bernardinorum* oraz datowany na 1694 r. wpis: *Applico conventui combusto Ratoviensi ad S[anctam] Antonium Ord[inis] Minor[um] S[ancti] Fran[cisci] Obs[er]vantia Anno 1694, Fr[ater] Stanislaus Grodzicius Vicarius Provinciae mpp⁵¹.*

Do klasztoru bernardynów w Kościanie należało również dzieło pseudo-Piotra Paludanusa, *Sermones Thesauri novi de tempore*, [Strassburg, Typ. Paludani 1486], z podwójnym wpisem: *Loci Costensi*, oraz z 1603 r.: *Sum loci Costensi Thesaurus novus de tempore Fr[atrum] Ber[nardinorum] Anno Domini 1603*. Jak odnotowano, księgę ofiarował gwardianowi tegoż miejsca: *Laurentius Goślicki D[ei] G[ratia] Eppisc[opus] Posnan[iensis] R[evere]ndo P[at]ri Hieronimum Przybinski Ord[inis] Minor[um] amoris ergo D[omino] D[ominum]⁵².*

MISJONARZE WINCENTEGO A PAULO I DOMINIKANIE

Podobnie było również w przypadku innych domów zakonnych, gdzie odczytane przez Piekarskiego proveniencje potwierdzały zawile losy zmiany kolejnych właścicieli dawnych ksiąg. Warto choćby wymienić księgi, które trafiły po zlikwidowanym domu misjonarzy w Płocku, wcześniej mając swoje przyporządkowanie na półkach biblioteki klasztoru dominikanów w tymże mieście. Spośród trzynastu inkunabułów o proveniencji domów misjonarzy w diecezji płockiej (Płock, Mława) w spisie

⁵⁰ K. Piekarski, poz. 462.

⁵¹ K. Piekarski, poz. 485.

⁵² K. Piekarski, poz. 486.

Kazimierza Piekarskiego zostało ujętych pięć, które miały wcześniejszą proveniencję przynależności do klasztoru dominikanów pw. św. Dominika w Płocku. Świadczą o tym zapisy: *Idem pro Bibliotheca conventus Plocen[sis] S[ancti] D[omi]nicipri Ord[ini] Praedicatorum A[nno] D[omi]ni 1603* – na dziele Balthasara de Porta, *Expositio mysteriorum missae*⁵³; *Conventus Plocen[sis] S[ancti] Dominici liber* – na dziele św. Bernarda, *Sermones de tempore et de sanctis et de diversis*⁵⁴; *Conventui Plocen[si] S[ancti] Dominici tempore P[atris] Antonini Prioris Donatus* – na dziele Jana Gersona, *Opera*⁵⁵; *Conventus Plocensis a P[at]re Aegidio dono accessit* – na dziele św. Grzegorza Wielkiego, *Dialogorum libri quattuor*⁵⁶; *Conventus Plocensis S[ancti] Dominici* – na dziele Piotra Lombarda, *Sententiarum libri IV*⁵⁷. Możemy odtworzyć okoliczności, w jakich księgi po skasowanym klasztorze dominikanów w Płocku trafiły do domu misjonarzy, którzy wówczas prowadzili seminarium duchowne w tym mieście. Kościół i klasztor pw. św. Dominika przetrwały do 1804 r., kiedy to Prusacy zlikwidowali konwent, a budynki klasztorne przekazali do użytku protestantom. Po kasacie klasztoru dominikanów w Płocku biblioteka seminarium prowadzonego przez księży misjonarzy powiększyła się o księgozbiór tego konwentu. Przekazano wówczas 96 tomów po braciach Goślickich z Goślic Wielkich, spuściznę po ks. Marcynie, kanoniku płockim z XVI w. i po jego bratanku Wawrzyńcu Goślickim, biskupie poznańskim. Wówczas też do biblioteki seminarium trafił duży, 120-tomowy księgozbiór po o. Cyprianie Stefanowskim, przeorze płockich dominikanów⁵⁸.

Z kolei do historycznego księgozbioru płockich dominikanów klasztoru pw. św. Dominika trafiły w ciągu wieków pojedyncze inkunabuły z wcześniejszą przynależnością do konwentu gdańskiego, wileńskiego, krakowskiego, lwowskiego i przemyskiego, wzbogacając w ten sposób jego zasób. Nie da się już dzisiaj odtworzyć okoliczności, w jaki sposób trafiły do Płocka. Prawdopodobnie pojedyncze księgi trafiały do klasztoru między innymi wskutek przemieszczania się zakonników pomiędzy

⁵³ K. Piekarski, poz. 159. Na temat inkunabułów z proveniencją dominikanów i misjonarzy w Płocku vide: W. Graczyk, *Incunabula from the house of the Congregation of the Mission in the Płock Diocese kept in the Seminary library prior to WW II*, „Polish Libraries” 2022, s. 65–83.

⁵⁴ K. Piekarski, poz. 494.

⁵⁵ K. Piekarski, poz. 479.

⁵⁶ K. Piekarski, poz. 117.

⁵⁷ K. Piekarski, poz. 418.

⁵⁸ Cf. M.M. Grzybowski, *Biblioteka Seminarium Duchownego od 1710 do 1990 roku*, w: *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. W. Graczyk, Płock 2003, s. 76; J.M. Marszalska, W. Graczyk, *Zakony na Mazowszu od XVI do końca XVIII wieku*, w: *Dzieje Mazowsza lata 1527–1794*, t. 2, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 386–387.

konwentami, co było widoczne po zakończeniu obrad kapituły, a to z reguły wiązało się ze zmianami personalnymi. Losy tych ksiąg można prześledzić na podstawie zachowanych wpisów, które skrupulatnie odczytał jeszcze przed II wojną światową Kazimierz Piekarski.

I tak na dziele Pseudo-Alberta Wielkiego *Ars intelligendi, docendi et praedicandi res spirituales* [Ulm, Io. Zainer, non ante 1478] odnotowano, iż konwentowi płockich dominikanów przekazał (*dedit*) księgę, zapewne pod koniec XVI w., bliżej nieznany *frater* Wincenty, zakonnik konwentu krakowskiego pw. św. Świętej Trójcy, co poświadcza zapis: *Fr[ater] Vincen[tius] Conu[entus] Cracov[iensis] pro Con[ven]tu S[ancti] Dominici Plociae dedit*, a następnie po włączeniu jej w obręb zasobu ksiąg płockich odnotowano lakonicznie: *Conventus Plocen[sis]*⁵⁹. Z konwentu krakowskiego do zbiorów biblioteki dominikanów płockich przekazano (?) również dzieło Piotra Tartaretusa, *Expositio totius philosophiae nec non metaphisicae Aristotelis* [Paris, Andr. Bocard, 10 II 1494/5] z zapisem wskazującym na XVII stulecie: *Liber Conven[tus] Plocensis S[ancti] Dominici cur[ia]e P[ro]v[inc]ial[is] Cracovien[si]s*⁶⁰.

Księgozbiór dominikanów płockich w XVII w. wzbogacił się również o popularne dzieło Roberta Carracciolusa, *Sermones de laudibus sanctorum* [Speyer, Petr. Drach, 1490], wpisem poświadczającym jego wcześniejszą przynależność do gdańskiego klasztoru dominikanów pw. św. Mikołaja Biskupa: *J+M. Pro librario Conventus Plocensis Ord[inis] Praed[icatorum] Gedani 1671 emit Fr[ater] C.S. [nieczyt.]*⁶¹. Z pozostawionego na księdze zapisu można wnioskować, iż została przesłana z Gdańska (być może na czyjąś prośbę?) do biblioteki konwentu dominikanów płockich w 1671 r. przez bliżej nieznanego zakonnika podpisanego inicjałami „C.S”. Z kolei na dziele św. Hieronima, *Epistolae*, Ed. Ioannes Andreas episcopus Aleriensis. P. I–II., [Roma, Conr. Sweynheim et Arn. Pannartz [non post 30 VIII] 1470] widniał zapis nieznanego z imienia kaznodziei klasztoru przemyskiego z prośbą o modlitwę wstawienniczą jako swoiste zadocuczynienie za ofiarowaną księgę: *Iste liber est Conu[ent]us Plocensis Sancti Dominici Anno D[omi]ni 1584 donatus a Prae[dicatore] Praemyslensi conu[entus] Leopoliensis. Oretur pro eo etc*⁶². Kolejny znak własnościowy wskazywał na jej przynależność do płockiej biblioteki seminaryjnej: *Płock Sem. VIII.2.2.* – piecz. [I poł. XX w.]. Bogactwo zapisów proveniencyjnych na piętnastowiecznych księgach, ze szczególnym wskazaniem na ich wcześniejszą przynależność do poszczególnych domów zakonnych, jest imponujące. Wykazał je skrupulatnie Kazimierz Piekarski w swoich

⁵⁹ K. Piekarski, poz. 384.

⁶⁰ K. Piekarski, poz. 378.

⁶¹ K. Piekarski, poz. 341.

⁶² K. Piekarski, poz. 590.

zapiskach sprzed 1939 r. Jak już zaznaczono, obok ksiąg pochodzących z dawnych klasztorów mendykanckich z terenu diecezji płockiej (ale nie tylko) odnotował Piekarski również kilka inkunabułów z wpisem własnościowym klasztorów benedyktyńów w Płocku i nieco później w Pułtuskach oraz domu jezuitów pułtuskich.

BENEDYKTYNI I JEZUICI W PŁOCKU I PUŁTUSKU

Jednym z najstarszych opactw benedyktyńskich w Polsce było opactwo w Płocku pw. św. Wojciecha, powstałe w XII w. Benedyktyni przetrwali w Płocku do końca XVIII w. W związku z kasatą zakonu jezuitów w Kościele powszechnym (1773) w diecezji płockiej zlikwidowano kolegia jezuickie w Pułtuskach i Płocku. W Płocku gmachy pojezuickie przejęła Komisja Edukacji Narodowej, w Pułtuskach zaś biskup Michał Jerzy Poniatowski przekazał je płockim benedyktynom. Stosowny dokument o przeniesieniu benedyktyńów z Płocka do Pułtuska bp Michał Jerzy Poniatowski wydał w Warszawie 20 czerwca 1781 r. W Pułtuskach benedyktyni pozostali do kasaty w 1864 r.⁶³ Proweniencję benedyktyńską, tzw. płocką, miał zaledwie jeden piętnastowieczny druk opisany przez Piekarskiego, było to dzieło Magnusa Aureliusza (Kasjodora), *Expositio in Psalterium. Add: Supplement of Johannes de Lapide*, [Basel, Johann Amerbach, 1491]⁶⁴, z zapisem jednoznacznie potwierdzającym, że księga w przeszłości należała do konwentu benedyktyńów płockich: *Conv[entus] Ploc[ensis] O[r]dinis] S[ancti] Ben[edicti]* [XVII w.], zaś nieco poniżej widnieje już zapis przyporządkowujący dzieło Kasjodora do konwentu benedyktyńów pułtuskich: *Bibl[iotheca] Pułt[oviensis] Ord[inis] S[ancti] Bene[dicti] – piecz.* „1833, No. 17C”⁶⁵.

Warto zaznaczyć, iż inkunabuły, które znajdowały się w księgozbiorze jezuitów pułtuskich, z chwilą przeniesienia benedyktyńów płockich do Pułtuska i zajęcia przez nich gmachów pojezuickich zostały włączone do zasobów biblioteki benedyktyńskiej. Z tego też powodu widoczna była zawilóść proveniencyjna zbioru, który przechodził różne skomplikowane losy pokasacyjne.

Doskonale jest to widoczne między innymi na dziele *Biblia latina*, [Strassburg: Johann Prüss, 1486]⁶⁶, gdzie odnotowano przynależność księgi

⁶³ T. Żebrowski, *Kościół (XIV – początek XVI wieku)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 455–456; J.M. Marszalska, W. Graczyk, *op. cit.*, s. 360–362.

⁶⁴ K. Piekarski, poz. 327.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ K. Piekarski, poz. 498.

do biblioteki kolegium jezuitów pułtuskich w XVII stuleciu, zapewne jej pierwotnego właściciela: *Inscr[iptus] cathal[ogo] lib[rorum] Coll[egii] Pultov[iensis] Societatis][esu]*, zaś po 1781 r., na Biblii z 1486 r., zapisano jej kolejnego posiadacza, a był nim przeniesiony z Płocka do Pułtuska konwent benedyktynów: *Bibl[iotheca] Pult[oviensis] O[r]dinis] S[ancti] Ben[edicti]* [1820]⁶⁷. Niemal identyczny zapis widniał również na dziele *Commentum super Cantica canticorum*, [Basel, Michael Furter, 1496]⁶⁸, z zapisem przynależności księgi do zbiorów kolegium jezuitów pułtuskich: *Collegij Pultovien[sis] Societ[atis] Iesu*, zaś późniejszymi właścicielami księgi byli benedyktyni płockcy osadzeni z wyroków historii w Pułtusku, co poświadczał zapis na naklejce proveniencyjnej: *Bibl[iotheca] Pult[oviensis] Ord[inis] S[ancti] Ben[edicti]* 1833⁶⁹. Jednakże w zbiorze tym Piekarski odnotował interesujący, jednostkowy zapis własnościowy. Otóż na dziele Augusta Quiricusa de, *Lumen apothecariorum cum certis expositionibus*, [Venezia, Johannes and Gregorius de Gregoriis, de Forlivio, 1495]⁷⁰, odnotowano trzech właścicieli. Pierwszy był zapewne znawcą wszelkich medykamentów, gdyż parał się aptekarstwem, a dzieło Quiricusa było jego własnością, co skwapliwie zanotował: *Sum Iacobo Schoen aromatario Pulthoviano* [poł. XVI w.], w dalszej kolejności widniał zapis przynależności księgi do kolegium jezuitów pułtuskich: *Inscr[iptus] Cat[halogo] Coll[egii] Pult[hoviensis] Societatis]][esu]* [XVII w.], zaś ostatnim właścicielem księgi byli benedyktyni płocko-pułtuscy, co poświadczał stosowny zapis, odnotowany przed 1939 r. przez Kazimierza Piekarskiego: *Bibl[iotheca] Pult[hoviensis] Ord[inis] S[ancti] Ben[edicti]* 1833 Nr „17 F”⁷¹.

Przedstawione w zarysie bogactwo wpisów proveniencyjnych zaginionego zespołu inkunabułów płockich ukazuje zawile losy i drogi książek w ciągu minionych wieków, z których nierzadko emanuje osobowość dawnych właścicieli, spełnianych przez nich różnych funkcji w obrębie wspólnoty zakonnej czy diecezjalnej. Wiele z odczytanych przez Piekarskiego wpisów, potwierdza przyporządkowanie księgi do określonego miejsca w obrębie klasztorów różnej obserwacji, do których została przypisana – zakupiona czy legowana. Wpisy własnościowe ukazują też swoiste „życie książki” w dawnych wiekach, „ich przemieszczanie” się wraz z osobami, które z nich korzystały i którym służyły. Zaginione inkunabuły płockie naznaczone zakonną proveniencją kryją w sobie kruchość i tragiczną historię kultury materialnej, rozproszonego dziedzictwa

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ K. Piekarski, poz. 217.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ K. Piekarski, poz. 436.

⁷¹ *Ibidem*.

myśli ludzkiej ocalonego dzięki niestrudzonej pracy badawczej nad dawną książką Kazimierza Piekarskiego.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Manuscripts sources (Źródła rękopiśmienne)

Biblioteka Narodowa/Zakład Starych Druków:

Inkunabuły Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku. Rejestracja Kazimierza Piekarskiego sprzed 1 IX 1939 roku, bez sygn., Piekarski, poz. 7, 101, 126, 141, 170, 212, 213, 217, 300, 315, 324, 327, 337, 339, 341, 342, 345, 346, 349, 378, 384, 418, 424, 426, 429, 432, 436, 451, 462, 482, 485, 486, 489, 498, 503, 509, 576, 590.

Studies (Opracowania)

Anusik Z., *Garwascy herbu Grzymała w XV–XVII wieku. Przyczynek do dziejów i genealogii rodu*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2015, 2.

Barącz S., *Pamiętnik zakonu oo. Bernardynów w Polsce*, Lwów 1874.

Bernardyni, Prowincja Wielkopolska, w: Zakony męskie w Polsce. Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce, t. 1, red. L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972.

Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.

Dobrzański S., *Vitreatoris Jan z Trzemeśni (zm. 1515)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 2, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982.

Friedberg H., *Jan Vitreatoris (zm. 1515)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.

Gach P.P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984.

Gach P.P., *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*, Rzym 1997.

Gach P.P., *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914*, Lublin 1999.

Graczyk W., *Incunabula from the house of the Congregation of the Mission in the Płock Diocese kept in the Seminary library prior to WW II*, „Polish Libraries” 2022, 10.

Graczyk W., *Stanisław Łubieński, pasterz, polityk i pisarz 1574–1640*, Kraków–Tyniec 2005.

Graczyk W., Marszałka J.M., *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku, Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010.

Grudziński K., *Kościan k. Leszna (w archidiecezji poznańskiej) (1458–1827)*, w: *Klasztory bernardynskie w Polsce*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985.

Grzebień L., *Bartochowski Maciej, h. Rola (1722–1789)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 1, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981.

Grzybowski M.M., *Biblioteka Seminarium Duchownego od 1710 do 1990 roku*, w: *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. W. Graczyk, Płock 2003.

Kopiczko A., *Langhannik Jan (Langanki, Langhamki) (zm. 29 X 1567)*, w: *Słownik biograficzny Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, Olsztyn 1999.

Kopiczko A., *Langhannik Jan (Langanki, Langhamki) (zm. 29 X 1567)*, w: *Duchowieństwo Katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2000.

Kopiczko A., *Langwald Grzegorz, ur. w 1583*, w: *Duchowieństwo katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2000.

- Kopiczko A., *Rosenwald Urban ur. w 1539*, w: *Duchowieństwo katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2000.
- Krajewska M., *Wielicki Maciej OP (zm. 28 XI 1585)*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014.
- Marszałska J.M., *Incunabula left by Reformed Friars Minor as Found in the Register of the Collection of the Płock Seminary Library, compiled by Kazimierz Piekarski before 1939*, „*Polish Library*” 2022, 10.
- Marszałska J.M., *Księgi ze skasowanych w XIX wieku klasztorów w Królestwie Polskim w obecnym zasobie starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium duchownego w Płocku*, w: *Życie zakonne w Królestwie Polskim w latach 1832–1864. Polityka caratu – kasaty – represje*, red. W. Graczyk, J.M. Marszałska, Kraków 2015.
- Marszałska J.M., W. Graczyk, *Zakony na Mazowszu od XVI do końca XVIII wieku*, w: *Dzieje Mazowsza lata 1527–1794*, t. 2, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992.
- Szostkiewicz Z., *Katalog biskupów obrządku łacińskiego przedrozbiorowej Polski*, Rzym 1954.
- Śliwiński P., *Sanktuarium Matki Boskiej Skępskiej*, Kalwaria Zebrzydowska 2000.
- Wyczawski H.E., *Stanisław z Grodziska (Grodicius) (ok. 1620–1707)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 4, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983.
- Żebrowski T., *Kościół (XIV – początek XVI wieku)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006.

NOTA O AUTORZE

Jolanta M. Marszałska – prof. dr hab., profesor zwyczajny w Instytucie Historii na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania i badania naukowe obejmują literaturę i kulturę staropolską, monastycyzm, biblioteki klasztorne benedyktynów, cystersów, bernardynów i karmelitów bosych, a także historyczne księgozbiory diecezji tarnowskiej i płockiej oraz historię polskich rodów arystokratycznych.

ABOUT THE AUTHOR

Jolanta M. Marszałska – full professor at the Institute of History of the Faculty of Historical Sciences, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw. Her research interests include Old Polish literary culture, monasticism, cloistral libraries of the Benedictines, Cistercians, Bernardines, and Discalced Carmelites, as well as the historical book collection of the Dioceses of Tarnów and Płock, and the history of Polish aristocratic families.